

Gani PLLANA
Sadete PLLANA

PROBLEME TË STANDARDIT NË TERMINOLOGJINË TEKNIKE

UDC 811.18'373.46

Abstrakti: Si formim leksikor special i veçantë që ndodhet në zhvillim të pandërprerë standardi në terminologjinë teknike përfshihet në standardin e gjuhës, sidomos në leksikun e saj, me një varg veçorish specifike, që lidhen me natyrën e koncepteve dhe të termave. Në mënyrë të veçantë ndryshimet intensive në terminologjinë teknike kushtëzohen nga përparsësitë në terminologji të përbajtjes para formës, d.m.th., të koncepteve, para termave. Një nga mënyrat e drejtpërdrejta të standardizimit të terminologjisë është njësimi i termave në formë dhe në përbajtje prej termave ndërkombëtarë. Për ditët e sotme, dukuria e globalizmit orientohet kryesisht në këtë shpresë leksikore të specializuar, dhe lidhet në mënyrë të veçantë me vërvimin në të të anglicizmave, kryesisht në fushat e reja të shkencës, të teknologjisë (informatikë, gjenetikë, bioteknologji), të cilët kanë fituar statusin e ndërkombëtarizmave.

Fjalët kyçe: terma të huaj, terma shqip, standardi në terminologji, sistemet terminologjike, terminologjitet teknike

PROBLEMS OF STANDARD IN THE TECHNICAL TERMINOLOGY

Abstract: The standard in technical terminology as a special lexical separate formation, which is in continuous development, is included in the standard of language, especially in its vocabulary, with a range of features specifically related to the nature of concepts and terms. In particular, intensive changes in technical terminology are conditioned by the priorities in terminology of the content before the form, i.e. concepts before terms. One of the direct ways of standardization of terminology is the unification of the terms in form and content from international terms. Nowadays, the phenomenon of globalization is oriented mainly in this lexical specialized layer, and relates in particular with the flood in it of Anglicisms, mainly in new areas of science, technology (computer science, genetics, biotechnology), which have gained the status of Internationalisms.

Keywords: foreign terms, Albanian terms, standard in terminology, terminological systems, technical terminology

Gjendja e standardit në terminologji

Shumë ndryshime në nivel konceptesh e termash në terminologjinë teknike pasqyrohen në kundërvënien e termave në raport me konceptet, ku të parat mbeten prapa, kurse të dytata zhvillohen nga ana e vet, duke krijuar probleme serioze në standardin dhe normën terminologjike¹.

Kështu, termat: *disketë*, *dritare* kanë dal Jashtë përdorimi dhe në vend të tyre shfaqen termat: *flesh*, *kompakt-diskqë* shënojnë konceptet e tyre përkatëse. Një pjesë prej tyre zhduken bashkë me

¹J. Thomai, "LIGJËRATA PASUNIVERSITARE (leksikologji, semantikë, leksikologji)", Korçë, 2015, f. 24-31.

konceptet, kurse një pjesë *mbeten*; ndonjëri *vishet edhe me ndonjë koncepti të ri*. Nga ana tjetër *konceptet zgjerohen*, duke prishur caqet ndërmjet tyre dhe termave që i shënojnë. Lindin me shumicë terma të rinjë: *mi (maus), fjalëkalim* etj.

Konceptet, nga njëra anë diferencohen, duke diferencuar edhe termat përkatës, por, nga ana tjetër, *integrohen në fusha të ndryshme, si tretje, tretës, djegie*(nga kimia në mekanikë, në metalurgji), duke sjellë pështjellim në përcaktimin e kufijve të prerë ndërmjet vetë termave etj.Në kushtet e zhvillimit të terminologjive të fushave të ndryshme të dijes në Shqipëri, sidomos në periudhën 1970-1990, përpjekja e madhe për shqipërimin e tyre, çka mund të pranohet si lëvizje gjuhësore në fushën e terminologjisë shqipe¹, ka çuar në një "ndeshje" ndërmjet *termave të huaj* (një pjesë e madhe të cilëve janë në përdorim edhe sot) dhe termave të shqipëruar ose shqip të gjetur në gjuhë si të tillë.

Zhvillimet në rrafshin e përbajtjes dhe përzierjet e termave në rrafshin e formës, kanë krijuar në ditët e sotme një *gjendje jostandarde në terminologji, ku është vështirë të vendoset kufiri ndërmjet vetë normës dhe jonormës*.

Po sjellim një varg shembujsh në ballafaqimet e termave njëri me tjetrin, jo vetëm në kundërvëni term i huaj/ shqip, por edhe në atë shqip/shqip.

a) Terma me caqe konceptore të përcaktuara, që shfaqen si dysorë, por që mbingarkojnë sistemet terminologjike me emërtime që shënojnë të njëjtin koncept, duke krijuar pështjellim në të kuptuarit e përbajtjes konceptore²:

*ekuilibër – balance – baraspeshë
kofano – kapotë – mbulesë
kambio – shpejtësindërrues
mi – maus – miush
ndemje – sforcim – tension
ndërprerës – interruptor
ndërprerje – interruptum
ndikim – influencë – impakt
njehsor – sahat – kontator
prapaveprim – lidhje e kundërt – fidbek
preciz – i saktë – ekzakt – i përpiktë
prift – baballëk – cungal*

b) Terma si dysorë në kuptime të veçanta:

*denduri₁ – dendësi – densitet
denduri₂ – shpeshtësi – shpeshti – frekuencë
aplikoj₁(metodën) – zbatoj – implemenoj
aplikoj₂(forcën) – zbatoj – ushtroj*

¹A. Duro, "Probleme të përpunimit të terminologjisë dhe të përpunimit të saj në ligjërim", në "SEMINARIN XX NDËRKOMBËTAR PËR GJUHËN, LETËRSINË DHE KULTURËN SHQIPTARE", nr.20, Prishtinë, 2001.

²E. Lafe, "Leksiku terminologjik si problem gjuhësor dhe kombëtar", në: GJENDJA DHE ZHVILLIMI I TERMINOLOGJISË SHQIPE-PROBLEME DHE DETYRA", Tiranë, 2009, f. 53-62.

c) Terma me cage të papërcaktuara si pseudodysorë, ndërmjet të cilëve duhen vendosur vijat ndarëse konceptore:

ajrim – ventilim – erim

gërryerje – brejtje – erozion – korrozion

gyp – tub

lëshim – riardhje

model – gjedhe – kampion – mostër

model → gjedhe → kampion → mostër

pluskues – notues – galexhant

gëndrueshmëri – qëndresë – stabilitet – rezistencë

shpejtim – përshtpejtim – nxitim – akselerim

trysni – shtypje

d) Terma me kuptime që *kalojnë tek njëri tjetri*, ku fjala shqipe merr mbi vete kuptimet e shënuara nga termat e huaj: *gërryerje* zëvendëson në mënyrë të ndërsjellët *erozion- korrozion* dhe *abrazion*, çkaçon në pështjellim të madh në përcaktimin e kufirit të koncepteve të shprehura nga termat e huaj përkatës; po kështu *bosht* për *bosht* dhe *aks* (si vijë imagjinare), *prerje* për *prerje* dhe *seksion*.

Norma në procesin e përpunimit të terminologjisë

Çështjet e zbatimit të normës në terminologjinë teknike duhen zgjedhur në lidhje me dy dukuritë kryesore semantike, siç janë sinonimia dhe polisemia (homonimia). Të dyja këto dukuri semantike edhe në fushën e terminologjisë teknike duhen vështruar në aspektin e veçorive të shfaqjes së tyre, ndryshe nga gjuha e përgjithshme. Nga ana e veçorive të shfaqjes si dukuri semantike në terminologji sinonimet paraqiten si dysorë (çift apo varg njësish që shënojnë të njëtin koncept, si: *paraveprim – lidhje e kundërt – fidbek*), ose si pseudosinonimi (çift apo varg njësish konceptualisht të ndryshme, por të pranuara si të njëta: *denduri – densitet – dendësi*), kurse polisemia si homonimi (krahaso njësi të njëta si forma, por konceptualisht të largëta: *krah* (vinçi) → *krah* (aeroplani)).

Gjatë hartimit të terminologjive teknike, me qëllim që të vendoset një normë e njësuar, synohet për mënjanimin e sinonimeve dhe thyerjen e homonimisë, duke krijuar, sipas rastit, për çdo njësi homonimike një shenjë të re, siç kemi përmendur *sharrë* (vegël) dhe *sharrë* (sharruese=makinë). Këto procese janë parësore sidomos gjatë punës për hartimin e teksteve mësimore, hartimin e fjalorëve dygjuhësh etj., ku krijimet e reja rëndojnë terminologjinë me sinonime (dysorë), duke e shndërruar sinoniminë në një dukuri shumë të dëmshme.¹ Siç u nënvízua më sipër, edhe përpjekja për të minimizuar poliseminë (homoniminë) çon në krijimin e termave të herë të suksesshëm, herë të pasuksesshëm, të cilët shtojnë ngarkesën shënjore të gjuhës. Megjithatë, sinonimia, ashtu edhe homonimia ndihmojnë për zgjedhjen dhe rivlerësimin e termave ekzistues, për futjen e termave më të mirë, më të përshtatshëm, që i përgjigjen koncepteve përkatëse.

¹J. Thomai, "Fjala, termi dhe norma gjuhësore", në "GJENDJA DHE ZHVILLIMI I TERMINOLOGJISE SHQIPE-PROBLEMEE DETYRA", Tiranë, 2009, f. 63-72.

Objektivat e standardizimit të terminologjisë teknike në ditët e sotme

Standardi dhe standardizimi i terminologjisë teknike në kohën e sotme duhen trajtuar në kontekstin e zhvillimeve të reja që po kalon vendi ynë, edhe në këtë fushë:

- a) Përfshirja e terminologjisë teknike në rrjetin e lidhjeve të të gjitha terminologjive të fushave të ndryshme të dijes në rrafsh kombëtar, ashtu edhe në atë mbarëkombëtar (aty ku shqipja është gjuhë amtare-në Shqipëri e Kosovë si dhe gjuhë e dytë zyrtare-në Maqedoni) dhe ndërkombeatar, në marrëdhënie me terminologjitë e tjera, sidomos të vendeve të mëdha e në radhë të parë me terminologjinë angleze, që shërben si model standardizimi në rrafsh ndërkombeatar;
- b) Trajtimi i terminologjisë në rrafshin e *shumësisë së fushave të ndryshme të dijes*, ku, e konceptuar si nënsistem më vete në kuadrin e sistemit tërësor leksikor të gjuhës, ajo përbën një masë gjigante njësish (terma fjalë, terma togfjalësha dhe nomenklatura terminologjike) të pafundme, por të fundme në një prerje të caktuar kohore, që shënojnë konceptet e fushave të dijes njerëzore.
- c) Trajtimi i terminologjisë dhe i standardit të saj në kushtet e marries në të ardhmen e afërt nga gjuha shqipe të statusit të një gjuhe të BE-së me futjen e Shqipërisë në këtë organizëm ndërkombeatar evropian. Lidhur me terminologjinë shqipe dhe standardin e saj kjo do t'i japë një orientim të ri vlerësimit dhe rivlerësimit të standardit, e në mënyrë të veçantë, të termave të huaj në shqipe, qëndrimi ndaj tyre, vendit të tyre në raport me termat e shqipëruar që konkurrojnë me ta, duke përshtatur ndaj tyre një politikë gjuhësore më të liberalizuar se më parë;
- d) Zgjidhja e problemeve të standardizimit, të vendosjes së termave standardë dhe normativë mbi bazën e parimeve dhe të kritereve të rrepta shkencore të terminologjisë si shkencë dhe si veprimitari praktike, siç janë në radhë të parë kërkuesat e saktësisë dhe të qartësisë së temave, vendosjen e barasvlerësish term-koncept dhe anasjelltas për të krijuar për çdo fushë dije një sistem terminologjik që t'i përgjigjet mënyrës adekuate sistemit konceptor përkatës.

Në Shqipëri e Kosovë puna e organizuar me terminologjinë ka nisur disa dhjetëvjeçarë më vonë (pas Luftës së Dytë Botërore) në krahasim me vendet e tjera të Evropës Perëndimore, deri diku edhe të Evropës Lindore. Kjo punë është përqendruar kryesisht në hartimin e fjalorëve terminologjikë, mbështetur mbi bazën e terminologjive të krijuara në fusha të ndryshme të dijes në gjuhën shqipe nën ndikimin e kontakteve me letërsinë shkencore-teknike të gjuhëve të huaja (kryesisht të gjuhës ruse), si edhe si rrjedhojë e futjes në Shqipëri të teknologjive moderne në të gjitha sferat e veprimitarisë njerëzore, sikurse në çdo vend të botës. Vështruar nga kjo pikëpamje mund të nënvízohet se puna në fushën e praktikës terminologjike i ka paraprirë deri në vitet 80 -të shek. XX punës studimore dhe kërkimore në këtë fushë. Deri në këtë kohë ka vijuar puna për hartimin e fjalorëve të serisë terminologjike, ku si objekt janë bërë fushat e gjera të dijes, midis tyre edhe fusha e mekanikës¹. Megjithatë parimet dhe metodat, mbi të cilat u hartuan fjalorët u huajtën (u huazuan) nga përvoja e gjuhëve të vendeve të tjera me terminologji të zhvilluara.

Në Kosovë puna në fushën e terminologjisë shqipe, në kuadrin e Federatës së Jugosllavisë, u kufizua më tepër në riprodhimin e fjalorëve terminologjikë, të hartuar në Shqipëri, duke i shoqëruar me terma nga gjuha serbe.

Pas viteve 80-të, krahas hartimit të fjalorëve terminologjikë, jo vetëm të fushave të gjera, por edhe të ngushta, filloj një veprimitari e vrullshme për përgjithësimin e përvojës së arritur nga puna për hartimin e fjalorëve të shumtë, e cila u konkretizua fillimisht në trajtimin e një vargu problemesh teorike në artikuj e punime shkencore, kurse më vonë problemet teorike, të përgjithshme e të

¹1. "Fjalor i terminologjisë tekniko-shkencore TERMINOLOGJIA E MEKANIKËS 8 (shqip-serbokroatish-rusisht-frëngjisht)", Prishtinë, 1970. 2. "Fjalor i termave themelorë të mekanikës", Tiranë, 2002.

veçanta, u pasqyruan në punime në nivel monografish. Si objekt studimi¹ u bënë terminologjitë e fushave të dijes si fushat e ekonomisë, e mekanikës, e mjekësisë, e gjeografisë, e kohët e fundit edhe fusha e agronomisë.

Duhet theksuar se në fokusin e vështrimit studiuesit terminologjë vunë probleme të terminologjive të fushave pak a shumë të gjera brenda kufijve të gjuhës shqipe. Mund të pohohet se deri më sot nuk është ndërmarrë ndonjë studim për terminologjinë shqipe për ndonjë fushë të veçantë të dijes në rrafshin përzasës me ndonjë gjuhë të huaj në mënyrë të gjerë e të plotë. Për këtë arsyе do të dilte si nevojë e domosdoshme trajtimi i një fushe të ngushtë të dijes, sidomos i asaj fushe, e cila ka interes të veçantë nga pikëpamja e problematikës së saj, duke e vështruar në rrafshin përzasës edhe me një gjuhë të huaj (ose edhe me gjuhë të tjera), të cilat shërbejnë si gjedhe standardizimi në rrafsh gjuhësor. Siç është bërë e pranueshme deri më sot, vendin e parë ndërmjet këtyre gjuhëve e zë gjuha angleze, e cila në kohët e sotme ka fituar të drejtën e një gjuhe me shtrirje të gjerë ndërkombëtare. Sigurisht këtu terminologjia e kësaj gjuhe në rrafshin përzasës me një terminologji të shqipes (ose me terminologjinë e saj në përgjithësi) do të hidhte dritë mbi mjaft probleme të terminologjisë shqipe, sidomos për zgjidhjen e çështjeve të sistemimit dhe standardizimit të terminologjisë. Në mënyrë të veçantë në këtë rrafsh përzasës me gjuhën angleze mund të zgjidheshin edhe probleme të qëndrimit ndaj termave të huaj, si edhe termave të shqipëruar deri më sot.

Ndër terminologjitë e fushave të ndryshme të dijes, sidomos të shkencave të zbatuara, një leksik me interes të veçantë studimi përbën terminologjia e mekanikës. Kjo lidhet, nga njëra anë, me vetë mekanikën si shkencë bazë teknike me rreze të gjerë zbatimi brendapërbrenda caqeve të veta, kurse, nga ana tjetër, me integrimin e saj në mjaft fusha të tjera të dijes, duke filluar me ato më tradicionale (të elektricitetit, të ndërtimit), si edhe me ato më moderne (të elektronikës, të kompjuteristikës etj). Përveç kësaj, në themel të bazave të saj teorike dhe praktike qëndrojnë konceptet kryesore të të gjitha shkencave themelore si e matematikës, e gjeometrisë, e fizikës dhe e kimisë. Kjo lidhje e gjerë komplekse dhe e shumëfishtë e mekanikës si shkencë me mjaft fusha të dijes bën që edhe leksiku i saj terminologjik të ketë një rreze të gjerë përdorimi dhe, si e tillë, për këtë arsyе, ka tërhequr dhe tërheq edhe sot vëmendjen e studiuesve të fushës së terminologjisë. Shumë dukuri që vihen re në të, në rrafshin e fjälëformimit (të termformimit) në atë të semantikës (si sinonimia, polisemia) shërbejnë si model për zgjidhjen e problemeve të ndryshme me vlerë teorike dhe praktike për terminologjinë shqipe në përgjithësi.

Përfundim

Problemet e normës dhe të njësimit e përgjithësisht të standardizimit të njësive terminologjike, të përfaqësimit të këtij leksiku në gjuhë trajtohen e zgjidhen në kuadrin e problemeve të standardit të leksikut të gjuhës në tërsi, prandaj dhe vështrimi i tij bëhet nga ana gjuhësore e joterminologjike. Fjala e gjuhës së përgjithshme dhe termi si njësi e gjuhës speciale, në këtë nivel futen në rrethin e të njëjtit standard dhe shfaqja e disa tipareve të fjallëve dhe të kuptimeve të tyre gjënjë shprehje edhe në termat dhe konceptet përkatëse. Kjo mund të vërehet në disa raste edhe në të shkruar edhe në të

¹ Janë shkruar një varg monografish, të mbrojtura si tema disertacionesh (nga 1983 deri më sot), ndërmjet tyre përmendim: 1. V. Proko: "Leksiku terminologjik i agronomisë në gjuhën shqipe", Tiranë, 2006. 2.S. Pllana: "Leksiku terminologjik bazë i mekanikës në gjuhën shqipe në përqasje me gjuhën anglez", Tiranë, 2010, 3. A. Shumeli, "Formimi dhe funksionimi i terminologjisë së agromekanikës në shqipe në përqasje me anglishten", QSA Tiranë, 2013. G. Pllana: "Krijimi i leksikut shqip të terminologjive teknike (Proçese të krijimit, të pasqyrimit në gjuhë dhe të standardizimit)", QSA Tiranë, 2016.

folur, tek disa terma që përdoren edhe si fjalë, sidomos edhe disa fjalë librore si: *nyjë-nyjet*, në vend *nyjë-nyjat* (*nyje betoni* në vend të *nyje betoni*, *proçes* (teknologjik) në vend *proces* (teknologjik)). Përpunimi në terminologji është kryer sipas dy vijave që kanë ecur paralel ose njëra ka paraprirë tjetrën. Vija e parë ka të bëjë me *përpunimin individual* të terminologjisë, që kryhet në mënyrë të përhershme në njësi e forma të caktuara dhe që nga ndryshimet që sjell, ky përpunim mund ta përsosë e çojë më tej terminologjinë ose hallka të veçanta të saj, por edhe mund të çojë atë drejt një zhvillimi *të vërvetishëm*, e të pa orientuar mirë. Këtu futet kryesisht puna që kanë bërë e bëjnë *hartuesit eteksteve të veprave shkencore*, *hartuesit e fjalorëve terminologjikë*, por edhe *përdoruesit e terminologjisë* në veprimtarinë praktike-prodhuese, të cilët sipas nevojës që del futin terma të rindërtuar si *krijime vetjake* të tyre (të përshtatshëm e hera herës jo shumë të përshtatshëm ose edhe të *papërshtatshëm*, nëse i vlerësojmë këto ndërtime të reja jo vetëm nga ana gjuhësore), por edhe nga pikëpamja e qartësisë edhe përpikërisë së shprehjes së koncepteve.

Bibliografia

- Berani, Sh: “*Gjendja e terminologjië shqipe në Jugosllavi*” në “GJENDJA E TERMINOLOGJISË SHQIPE NË JUGOSLLAVI”- Punim nga Sesioni shkencor i mbajtur në Prishtinë më 28 dhe 29 janar 1988, Prishtinë, 1988.
- Dervishi, V.: “*Termat e mekanikës në gjuhën shqipe dhe burimi i tyre konceptor*” në “Sf”, nr.1, Tiranë, 1991.
- Duro, A.: “*Fjala shqipe në terminologjinë e mekanikës*”, në “Sf”, nr.4, Tiranë, 1984.
- Duro, A; Plana, G.: “*Marrëdhëniet logjike ndërmjet shenjave njëfjalëshe e togfjalëshe në terminologji*” në KONFERENCA SHKENCORE JAVA E ALBANOLOGJISË IAP 6/2015, 15-19 qershor 2015, Prishtinë, 2015.
- Felber, H.: “*Terminology manual*”, UNESCO and Infoterm, Paris, 1984.
- Kostallari, A.: ”*Gjuha letrare kombëtare shqipe dhe epoka jonë*”, në “Sf”, nr.4, Tiranë, 1984.
- Lafe, E.: “*Leksiku terminologjik si problem gjuhësor dhe kombëtar*” në “GJENDJA DHE ZHVILLIMI I TERMINOLOGJISË SHQIPE PROBLEME DHE DETYRA” KONFERENCËSHKENCORE, ASHSH dhe ASHAK, Tiranë, 2009.
- Leka, F.: “*Terminologja tekniko-shkencore dhe gjuha e sotme letrare shqipe*” në STUDIME MBI LEKSIKUN DHE MBI FORMIMIN E FJALËVE NË GJUHËN SHQIPE III, ASHSH, Tiranë, 1989.
- Memisha, V.: “*Fjalor i termave themelorë të mekanikës*” në “GJUHA JONË” nr.3-4, Tiranë, 2002.
- Murati, Q.: “*Për një terminologji më të saktë e më shkencore të gjuhës sonë*” në “GJENDJA E TERMINOLOGJISË SHQIPE NË JUGOSLLAVI”- Punim nga Sesioni shkencor i mbajtur në Prishtinë më 28 dhe 29 janar 1988, Prishtinë, 1988.
- Plana, G.: “*Standardizimi i terminologjisë së inxhinierisë mekanike në gjuhën shqipe nevojë e kohës*”, në ALBANOLOGJIA International Journal of Albanology, Vol.1, No:1-2/2014, UDK:81, ISSN 1857-9485 (Print) USHT Tetovë, 2014.
- Plana, G.: “*The study of mechanics terminology in Albanian language (In comprehensive terminology and in a special subfield)*” në SLATE 2015 The Asian Conference on Second Language Acquisition and Teacher Education, August 2-4, 2015, Hiroshima, 2015.

Plana, S.: “*Leksiku terminologjik bazë i mekanikës në gjuhën shqipe në përqasje me gjuhën angleze*” (mbështetur në lëndën e fushave Mekanikë teorike dhe Mekanikë e aplikuar në makina), dis. Universiteti i Tiranës, FGJH, Tiranë, 2010.

Proko, J. V.: “*Probleme të motivimit në terminologjinë e agronomisë*” në “GJUHA SHQIPE” nr.1, Tiranë, 2006.

Shehu, H.: “*Rreth fjalëve angleze ose me prejardhje nga anglishtja në gjuhën e sotme shqipe*” në “SEMINARI NDËRKOMBËTAR PËR GJUHËN, LETËRSINË DHE KULTURËN SHQIPTARE”, Prishtinë, 2001.

Shumeli, A.: “*Formimi dhe funksionimi i terminologjisë së agromekanikës në shqipe në përqasje me anglishten*”, dis., QSA Tiranë, 2013.

Thomai, J.: “*Ligjérata pasuniversiatre (leksikologi, semantikë, leksikografi)*”, UNIVERSITETI “FAN S.NOLI”, Korçë, 2015.

Wüster, E.: “*Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*”, 3. Auflage. Romanistischer Verlag, Bonn, 1991.

Xhuvani, A.: “*Vepra I*”, Tiranë, 1991.